

سیری در تاریکی‌های نمایش و ادبیات نمایشی ایران در عصر قاجار
جلد ۷

**نهضت ترجمه، اقتباس و اجراهای کمدی
«عروسی مجبوری» در عصر قاجار**

و

کمدی «عروسی مجبوری»

(از تصنیفات مولانا نادر معروف فرانسه)

ترجمه

شاهزاده حسینقلی میرزا عمادالخطیب (سالور)
(۱۳۳۱ ه.ق)

نیایش پورحسن

کتابخانه ملی ایران

سرسناسه : بورجس، نیایش، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور : کی‌ی‌عروسی مجبوری (از تصنیفات مولیر شاعر معروف فرانسه) // ترجمه حسینی‌قلی میرزا عمادالسلطنه سالور؛
نیایش به من.

مشخصات نشر : تهران : کتاب بهشتی ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری : ۱۶۸ ص. ۱۳۵/۱، ۲۰۰۰.

فروست : سیری در تاریکی‌های نمایش ادبیات: حاشیای ایران در عصر قاجار؛ [ج] ۷.

شابک : 978-600-461-034-6

وضعیت فهرستنویسی : فیا.

موضوع : مولیر، ۱۶۲۲ - ۱۶۷۳ م. -- نقد و تفسیر

Moliere -- Criticism and interpretation : موضوع

مولیر، ۱۶۲۲ - ۱۶۷۳ م. عروسی مجبوری -- و تفسیر : موضوع

Moliere. Comedies -- Criticism and interpretation : موضوع

نمایشنامه‌نویسی -- ایران -- قرن ۱۳ ق. -- تاریخ و نقد. : موضوع

Playwriting -- Iran -- 19th century -- History and criticism : موضوع

نمایشنامه فرانسه (کمدی) -- قرن ۱۷ م. -- تاریخ و نقد. : موضوع

French drama (Comedy) -- 17th century -- History and criticism : موضوع

نمایشنامه فرانسه (کمدی) -- قرن ۱۷ م. : موضوع

French drama (Comedy) -- 17th century : موضوع

ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق. : موضوع

Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925 : موضوع

سالور، حسینی‌قلی میرزا، ۱۲۴۷ - ۱۳۱۱ خ. مترجم : شناسه افزوده

مولیر، ۱۶۲۲ - ۱۶۷۳ م. عروسی مجبوری، شرح. : شناسه افزوده

سیری در تاریکی‌های نمایش و ادبیات نمایشی ایران در عصر قاجار؛ [ج] ۷. : شناسه افزوده

۱۳۹۶ ۸۸۴۵/۹ PIR : رده‌بندی کنگره

۵۰۹/۲۸۸۵ : رده‌بندی دیویی

۴۷۳۳۲۷۱ : شماره کتابشناسی ملی

کوله پستی

نهضت ترجمه، اقتباس و اجاره کمدی «عروسی مجبوری» در عصر قاجار

و

کمدی «عروسی مجبوری»

(از تصنیفات مولیر بشر معروف فرانسوی)

ترجمه حسینی میرزا عماد حسینی

نیایش پورحسن

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۶۱-۰۳۲-۲

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۷

ویراستار: مینو ابوذرجمهری

طراح جلد: احمد شهبازی

صفحه‌آرا: آتلیه کوله‌پستی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

نشر کتاب کوله‌پستی

تلفن: ۶۶۵۹۷۶۱۳ - ۶۶۵۹۴۸۱۰

پست الکترونیک: koolehposhti-pub@yahoo.com

وبسایت: www.ketabekoolehposhti.com

اینستاگرام: [ketabekoolehposhti](https://www.instagram.com/ketabekoolehposhti)

آدرس: تهران، میدان انقلاب، ابتدای خیابان کارگر جنوبی، کوچه مهدیزاده، پلاک ۷، واحد ۱۰۲

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

قیمت: ۲۵۰۰۰ تومان

فهرست

سخنی با خوانندگان.....	۷
پیش‌گفتار.....	۲۱
فصل نخست	
نگرشی بر کمدی «عروسی مجبوری».....	۲۷
فصل دوم	
عروسی اجباری در فرهنگ ایرانی عصر قاجار.....	۶۹
فصل سوم	
نهضت ترجمه، اقتباس و اجراهای کمدی «عروسی مجبوری» در عصر قاجار.....	۷۷
فصل چهارم	
«حسینقلی میرزا عمادالدوله» (نور) و کمدی «عروسی مجبوری».....	۹۱
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۱۱
عروسی مجبوری از تصنیفات «مولیر» شار معروف فرانسه.....	۱۱۷

سخنی با خوانندگان

«سیری در تاریکی‌های نمایش و ادبیات نمایشی ایران در عصر قاجار» مجموعه‌ای از جستارهای تازه‌یاب و ناگفته راجع به جریان‌ات مهم و تأثیرگذار نمایشی، مترجمان، نویسندگان، هنرمندان و آثار نمایشی فراموش‌شده از دوره قاجار است که برای نخستین بار به خوانندگان عزیز تقدیم می‌گردد.

این مجموعه به نور کلمه یک کتاب مدون راجع به تاریخ نمایش یا تاریخ ادبیات نمایشی ایران نیست بلکه: بنحیره‌های از هم گسسته از تاریخ هنرهای نمایشی کشورمان با تأکید بر دوران ناسری و قاجاری و سپس دوره مشروطه است که در نوبه خود می‌تواند دوره‌های تاریخی و فراموش‌شده‌ای را که تا به حال در پژوهش‌های پیشین مطرح نشده و یا به درستی به بوته شناسایی نرسانده است را معرفی نموده و به برخی از پژوهش‌های سابق الحاق نماید.

اگرچه مقوله تناتر و نمایش در دوره قاجار به ویژه در مورد بحث ما دارای ظاهری به اصطلاح روشن است، اما به صراحت باید اذعان کرد که اطلاعات جامعه پژوهشی ایرانی از این دوره به شدت کم‌رنگ و مختصر است و به همین جهت این دوره مملو از تاریکی، خلأ، نقاط گنگ و مبهم، اشخاص و جریان‌ات فراموش‌شده در مجموع دچار پرش و نقصان است. از این رو این دوره نیاز به واکاوی و جستارهای بن‌بید، پژوهش‌های تازه، کشفیات نو و ارائه اسناد و مدارک تازه دارد که این مجموعه رصد است گوشه‌ای از این دریای بی‌کران را روشن سازد.

راجع به شیوه نگارش و پژوهش این مجموعه باید گفت که هر مجلد سعی دارد به یکی از جریان‌اتی که در دنیای نمایش دوره قاجار تأثیرگذار واقع شد، بپردازد. این جریان‌ات خواه به صورت تأثیرات یک جریان همانند: «جریان طلیعه نمایشنامه‌نویسی در ایران»، خواه به صورت تأثیرات یک درام‌نویس غربی همانند «مولیر»، «پیر کورنی»

یا «الکساندر دوما» در ادبیات نمایشی ایران است، و خواه به نهضت آشنایی ایران با تئاتر و ادبیات نمایشی یونان و عثمانی، اتریش و... اشاره می‌کند. در ضمن در هر مجموعه، یک سند ارزشمند یا یک نمایشنامه مربوط به هر جریان معرفی و عرضه می‌شود. غالب نمایشنامه‌های ارائه شده در این مجموعه نیز آثاری تازه‌یاب یا غیرقابل دسترس هستند که یا تاکنون در ادبیات نمایشی ایران از آن سخن به میان نرفته و اگر هم قبلاً ذکری از آن شده باشد، از اشارات گنگ مبرا نیست. از این رو بسیاری از غالب و آثار نمایشی این مجموعه نیز برای نخستین بار به جامعه پژوهشی و نمایشی ایران عرضه می‌گردد.

مجله‌هایی که در این مجموعه از نظر می‌گذرد، مشتمل بر دو قسم است؛ قسم اول تاریکی‌های ادبیات نمایشی ایران در عصر قاجار؛ و قسم دوم تاریکی‌های نمایش‌های شادی آور در دوره قاجار.

راجع به قسم دوم در مقاله‌ای به بوطه به تفصیل شرح داده خواهد شد. اما در مورد قسم اول باید اذعان نمود که تا به امروز اصلی‌ترین مجلدات این مجموعه بیشتر حول جریانات و آثار فراموش شده از دوره ناصری، مظفری و سپس مشروطه است. این دوره تقریباً از نیمه دوم دهه ۱۲۸۰ ه. ق آغاز شد و تا سال ۱۳۲۴ ه. ق یعنی تاریخ صدور فرمان مشروطه (و حتی مدتی بعد از آن را) در بر می‌گیرد، زیرا در وهله نخست پیدایی و طلیعه تئاتر و ادبیات نمایشی ایران در سوره فرنگستان مدیون کوشش‌های اولیه در این دوره است؛ در وهله دوم تا به امروز هیچ‌چیز نباید، نتوانستیم به سیر تطور منطقی و توالی هنرهای نمایشی در این دوره دست یابیم؛ و در وهله سوم این دوره یکی از مقاطع حساس و تأثیرگذار تاریخ نمایش و ادبیات نمایشی ایران است که شوربختانه به شدت دچار گسست و فراموشی شده است. چنانچه به طور مثال وقتی به معتبرترین کتب تاریخ ادبیات نمایشی و تئاتر ایران مراجعه می‌کنیم، درمی‌یابیم که هر وقت از طلیعه تئاتر و ادبیات نمایشی ایران در دوره قاجار سخنی به میان رفته است، تنها یا از یکی دو اسم نظیر: «آخوندزاده» و «میرزا آقا تبریزی» به عنوان سردمداران آن یاد شده و یا از میان نویسندگان تأثیرگذار خارجی فقط از آثار «مولیر» سخن به میان

رفته است. حال آنکه از جریانات، مسائل و اشخاص دیگر که شاید به همان اندازه و در ابعاد مختلف تأثیرگذار بودند، به‌ندرت حتی اشاراتی دیده شود. همچنین همین کم‌توجهی و فقدان پژوهش را می‌توان در وضعیت ادبیات نمایشی و تئاتر ایران از دوران ترور «ناصرالدین‌شاه» تا صدور فرمان مشروطه که ۱۱ سال پرهیاهو را در بر می‌گیرد مشاهده نمود. زیرا پیرامون این دوران حساس که پیش‌درآمدی بر شکل‌گیری نهضت مشروطیت در ایران شد تا به حال پژوهشی کامل در هنرهای نمایشی ایران صورت نگرفته و این جهت این دوره تأثیرگذار به‌طور کلی یا حذف گردیده و یا از پرداختن دقیق به آن سرف نظر شده است. دلیل آن هم کاملاً موجه است؛ زیرا که قدما نوشته‌اند و منبع تغذیای ما برای استفاده رهروان خود بر جای نگذاشتند.

به هر حال مجتهدان این مجموعه که تاکنون آماده‌سازی شده‌اند عبارتند از:

۱. (جلد ۱، الف) جریان طلیعه نمایشنامه‌نویسی در ایران به شیوه فرنگستان (در عصر قاجار) «بیات جرناسیف‌الدین خان وزیر مهم خارجه» (تاریخ نگارش ۱۲۸۷-۱۲۹۲ ق)؛ (جلد ۱، ب) جریان طلیعه تئاتر در ایران و «سرگذشت تماشاخانه دارالفنون» نخستین تماشاخانه ایرانیان به روش فرنگستان).

۲. آشنایی ایرانیان با تئاتر و ادبیات نمایشی تمامی (در عصر قاجار)

و کمندی «محمد چلبی» (تاریخ ترجمه نیمه دوم دهه ۱۲۸۰ ه. ق).

۳. نهضت آشنایی ایرانیان با «پیر کورنی» در عصر قاجار.

و «حکایت زُدگون، خواهر پادشاه پارت» (ترجمه بین سال‌های ۱۲۰۹ تا ۱۳۰۵ ه. ق).

۴. نهضت ترجمه آثار «مولیر» در ایران و نواحی خاورمیانه در عصر قاجار (از آغاز تا پایان قرن ۱۹ میلادی) و کمندی «مسیو پورسنیاک» (کتابت در سال ۱۳۱۶ ه. ق).

۵. تاریخچه آشنایی ایرانیان با تئاتر و ادبیات نمایشی یونان باستان (از آغاز تا پایان عصر قاجار) و مجلس الکتر از تماشاخانه «سوفوکل» ترجمه

«حسینقلی میرزا عمادالسلطنه سالور» (ترجمه به سال ۱۳۱۸ ه.ق).

۶. آشنایی ایرانیان با تئاتر و تماشاخانه‌های اتریش در عصر قاجار و آتش‌سوزی تماشاخانه «رینگ» وین به روایت مدارک عصر ناصری (۱۲۹۹ ه.ق).

۷. «عروسی مجبوری» ترجمه «حسینقلی میرزا عمادالسلطنه سالور» (۱۳۳۱ ه.ق).

۸. نهضت «الکساندر دوما» در عصر قاجار در ایران و نمایشنامه «برج نل» ترجمه «عبدالحسین میرزا مؤیدالسلطنه» (۱۳۲۲ ه.ق).
در مجله‌ها، دیگری که در شرف آماده‌سازی هستند.

اما در باب شیوه نگارش این مجموعه نیز لازم است اشاراتی کنم.

نخست آنکه در نگارش این مجموعه تا حد زیادی سعی شد که از تحسین جستارهای معدودی از پژوهشگران، تکرار آنچه قدما نوشته‌اند پرهیز شود. زیرا طبیعتاً مطالب نوشته‌شده نیازمند تکرار مکررات نیست. از این رو غالب مطالبی که در این مجموعه منتشر می‌شود، مبتنی بر کوشش‌های شخصی و حداً امکان متکی بر اسناد و مدارک معتبر و یا حداقل قابل قبول است که در صورت لزوم اگر تکراری نیز در آن به چشم می‌خورد بی‌گمان یا تصحیح و تکمیل شده یا احداث تازه‌ای به آن افزوده شده است.

دوم آنکه هرگز از روش برخی از مترجمان امروزی که مسائل مربوط به تحلیل نمایشنامه را از منابع غربی برداشته و به انتهای کتاب‌های خود ضمیمه می‌کنند، پیروی نکردم. از این رو تحلیل آثار نمایشی هر مجلد، خوب یا بد، ضعیف یا قوی حاصل بررسی و جستارهای نگارنده است.

سوم آنکه در این مجموعه تا حد بضاعت سعی شد که با احترام به خوانندگان مطالبی ارائه گردد که غالباً حاوی نکات تازه‌ای باشد. زیرا خوانندگان روشن‌ضمیر آشکارا واقف هستند بسیاری از پژوهش‌هایی که در چند دهه اخیر در زمینه تئاتر و

ادبیات نمایشی ایران در قالب مقاله و کتب مختلف منتشر می‌شوند یا بیشتر جهت سوابق‌سازی پژوهشی و ارتقاء رتبه دانشگاهی بوده است و یا غالباً از کپی‌برداری و تغییر رسم‌الخط مطالب چند پیشگام فراتر نمی‌رود. چنانچه اثبات این ادعا را می‌توان در بسیاری از کتب و مقالات تکراری و کم‌کیفیت نسل دانشگاهی امروز به‌صراحت مشاهده نمود.

چهارم آنکه تمام تلاش خود را انجام دادم که این مجموعه با حساسیت و وسواس شدید نگارش شود. تا آنجا که بضاعت ناچیز نگارنده اجازه می‌داد، سعی نمودم که از انتخاب سخن گرفته تا تحلیل آثار، انتخاب منابع و اسناد، مطالب تازه‌ای را به گنجینه ادبیات نمایشی ایران عرضه کنم. یقیناً در این زمینه نقصان‌هایی نیز وجود خواهد داشت که پیشاپیش از این بابت از همه خوانندگان عزیز پوزش می‌طلبم.

پنجم آنکه نگاه این مجموعه نگار تاریخی و مبتنی بر اسناد است که با روش کتابخانه‌ای و به شیوه توصیفی تنظیم گشاده است.

ششم آنکه هر مجلد از این مجموعه به‌ترتیبی شامل چند بخش عمده است: بخش اول معرفی و شناسایی تأثیرات گوناگون جریان خاص نمایشی در دوره قاجار. این جریان گاه به‌صورت نهضت و جریان شناوری همانند «جریان طلیعه‌نمایشنامه‌نویسی» در کشور ما است. گاه تأثیر مستقیم یک فرد همانند «مولیر»، «پیر کورنی» و «الکساندر دوما» در ادبیات نمایشی ایران است. گاه تأثیرات یک فرهنگ و کشور همانند یونان و عثمانی در «تاریخ هنرهای نمایشی کشورمان» است.

در بین این افراد بیشترین تمرکز بر روی «مولیر» بنا نهاده شد. زیرا تأثیر افکار و آثار «مولیر» در طلیعه‌تئاتر و ادبیات نمایشی ایران و حتی عثمانی، روس و ممالک عرب بیش از «پیر کورنی» یا «الکساندر دوما» بوده است. از این رو از «مولیر» در مجلد چهارم و هفتم به تفصیل سخن رانده شده است.

بخش دوم معرفی یک اثر نمایشی تازه‌یاب از دوره ناصری، مظفری و حتی دوره مشروطه. این آثار یا همانند نمایشنامه‌های «طی‌آتر میرزا سیف‌الدین خان

وزیر مهمام خارجه»، «ردگون»، «مسیو پورسنياک»، «الکتر» و رساله «تفصيل آتش گرفتن تماشاخانه رينگ تياتر» نسخه‌ای خطی است؛ یا همانند «محمد چلبی» و «برج نل» (تمثيل تياتر) و «عروسی مجبوری» آثاری چاپ شده می‌باشند.

راجع به آثار خطی در این مجموعه باید گفت که هر کدام از این آثار نسخی منحصر به فردند که غالباً فاقد شناسنامه لازم هستند. چنانچه نسخه «طياتر ميرزا سيف الدين خان وزير مهمام خارجه» فاقد نام نمایشنامه‌نویس و تاریخ دقیق نگارش است، تراژدی «ردگون» فاقد سال ترجمه و حتی عدم شناسایی دقیق از مترجم است. نسخه «مسیو پورسنياک» فقط حاوی نام کاتب و تاریخ ثبت است. «تفصيل آتش گرفتن تماشاخانه رينگ تياتر» نیز فاقد تاریخ دقیق ترجمه است و در بین نسخ خطی تنها «الکتر» است که حاوی نام دقیق مترجم و تاریخ ترجمه می‌باشد.

در مورد آثار ترجمه شده باید گفت که در هیچ یک از این نسخ، منبع اصلی ترجمه و زبان ترجمه ذکر نشده است. زیرا در آن زمان چنین کاری نه در ترجمه متون نمایشی و نه حتی در مثالی برداری آثار نقاشی اساساً مرسوم نبوده است. هر چند جالب است که گفته شده است که هر سه نمایشنامه از زبان فرانسه ترجمه شده‌اند.

درباره سه نسخه «محمد چلبی»، «برج نل» (تمثيل تياتر) و «عروسی مجبوری» باید اشاره کرد که نسخه «محمد چلبی» اصلاً در ایران چاپ نشده است. مترجم و تاریخ دقیق ترجمه آن به قطعیت مشخص نیست و تنها در مقدمه کوتاه سه صفحه‌ای آن به زبان آلمانی، اطلاعاتی مختصر از آن درج شده است. نسخه‌های «برج نل» (تمثيل تياتر) و «عروسی مجبوری» نیز اگرچه آثاری چاپ شده هستند، اما شوربختانه برای سال‌های طولانی همانند سایر نسخ مزبور به محاق فراموشی سپرده شده است.

بخش سوم شناسایی و معرفی نسخه‌ها، مترجمان، کاتبان، زمان انتشار،

مسائل مربوط به این آثار از جمله مواردی است که در هر مجلد به تفصیل شرح داده می‌شود.

در این بخش تاریخچه هر اثر و تأثیرات جریان آن در ادبیات نمایشی قاجار مشخص شده است. این تاریخچه گاه همانند قطعه نمایشی «محمد چلبی» سرنوشتی پر فراز و نشیب داشته است، گاه نیز همانند «برج نل» از همان ابتدا تا حدودی مشخص بود.

از میان مترجمان نام پنج مترجم نسخ «ردگون»، «الکتر»، «برج نل» «حمیل تیاتر»، «تفصیل آتش گرفتن تماشاخانه رینگ تناتر» و «عروسی مسیو پورسنیاک» مشخص گردید، اما مترجم دو نسخه نمایشی «محمد چلبی» و «مسیو پورسنیاک» همچنان در هاله‌ای از ابهام باقی ماند.

راجع به مترجم که ای «مسیو پورسنیاک» اگرچه توانستیم نام مترجم را شناسایی کنیم اما نمی‌توانیم که کاتب آن را تا حد بضاعت معرفی کنیم. شاید در آینده بتوان در این باره تازار، روابطی میان کاتب نسخه و مترجم پیدا نمود.

نام دو مترجم نسخ دیگر یعنی «عبدالحسن میرزا مؤیدالسلطنه» و «حسینقلی میرزا عمادالسلطنه» از همان ابتدا در روی نسخه‌های موجود مندرج بود، از این رو صرفاً ضرورت تهیه زندگینامه‌ای سبوط از آن‌ها احساس می‌شد. زیرا اگرچه راجع به «عمادالسلطنه» سابقاً مطالبی منتشر شده بود، اما از «مؤیدالسلطنه» تاکنون هیچ مطلبی در تذکره‌ها و کتب قاجاری مندرج نشده بود.

خوشبختانه نام مترجم «ردگون» یعنی «مرتضی مترجم» نیز پس از پیگیری‌های بسیار به دست آمد که از این نظر مفتخریم که شخصیتی گمنام اما فرهیخته را برای نخستین بار به تاریخ پیدایی ادبیات نمایشی ایران معرفی می‌کنیم.

در ضمن گفتنی است در این بخش به جریانات دیگری نیز اشاره شده است.